

„...MÉG A RÉGI ÖREGÖKTŰ' HALLOTTAM...”

KERTÉSZ PÉTER

„Valaki azon Szőlő Hegyen...”

Szőlőtermesztés Kincses-hegyen a XVIII. században

A szőlőtermesztés mindig nagy fontosságú volt a magyar nép életében. A honfoglalás előtti szavaink azt bizonyítják, hogy a magyarság már a Kárpát-medencébe érkezése előtt rendelkezett szőlészeti-borászati ismeretekkel. Ilyen ótörök eredetű szavaink a szőlő, bor, szűr, seprő, ászok, csiger, homlit, bújt, lyuk, pince stb.¹ Eleink már jól ismerték a ligetes szőlőművelést, de nem kizárt, a magasabb színvonalú termelés sem.² A már meglévő gazdag ismereteket csak színezték a XII–XIII. század folyamán betelepült vallonok, a nyugatról érkező németek, majd a XVI. században a török elől menekülő délszlávok, akikhez a balkáni vörösborkultúra jellemzőinek meghonosítása köthető. Az ország területén a középkortól kezdve több jeles borvidéket tartunk számon. Domb- és hegyvidéki borvidégeink a XIV. századtól formálódtak, többnyire irtások eredményeként. Ilyen a Szerémség, Sopron, Eger, Villány Szekszárd, Gyöngyös,³ vagy a XVI. századtól jelentős Tokaj.⁴ A török hódoltság alatt bekövetkezett pusztasodás azonban megszakította ezt a fejlődést. A XVIII. században újraterelített és művelés alá fogott hegyvidéki szőlőinkben az 1800-as évek végén megjelenő filoxéra végzett hatalmas pusztítást. Az első világháború után hazánk szőlőgazdasága teljesen megváltozik.

KÉPÜNK CSAK ILLUSZTRÁCIÓ

Magyarország szőlőterületének 34%-a idegen fennhatóság alá került.⁵

A Fejér megye északnyugati részén fekvő Iszkaszentgyörgy, pontosabban a középkori Iszka falut már a XV. századi iratok kapcsolatba hozzák a szőlőműveléssel. Egy 1437-es irat szerint Bathwai István, Fejér megye alispánja és Kelkedi Tamás keresztesparancsnok Zenthgergh-i (Szentgyörgyi) Vincze Istvánt eltiltotta az iszakai szőlők használatától, mivel az nem fizette meg hat éven át a hat aranyforint bérleti díjat.⁶ Az eltiltásnak nem lett fogamatja, mígnem 1441-ben Szentgyörgyi Vincze István Fejér megye alispánja lett, és ígéretet tett a szőlők visszaadására. A keresztesek iratai 1482-ben említik ismét a birtokot. Egy 1503-ban kelt írás szerint az „Izcai” szőlőhegyen Demeter szolgabíró megállapította, hogy a szőlőket és gyümölcsfákat kiirtották, hatalmas kárt okozva ezzel a birtokosoknak. Ezután már nem említik a területet. 1543-ban a török el-

„...még a régi öregöktű' hallottam...”

foglalta Székesfehérvárt, a lovagrend elmenekült.⁷ A szőlők sorsáról többet nem tudunk, valószínűleg a gazdátlanra vált birtokok elpusztultak. A falu Mustar bég ellenőrzése alá tartozott. A terület ezekben az időkben az egész hódoltságra jellemző pusztásodási periódusát élte.⁸

A muzulmánok kiszorítása után az Amadék lesznek a környék gazdái.⁹ Ők kezdik meg az elvadult földeket újrahásznosítani. A legelőként használt pusztákat és erdőket igyekeztek szőlőművelés alá fogni. Az uradalomhoz tartozó Kincses hegyen 1757-ben kezdődik meg a telepítés.¹⁰ A szerződés szerint az atyai pusztán a Gerencsér ásás mellett fekvő „Kintses” hegyet gróf Galántai Eszterrás Gábor jelöltette ki plántálásra. A területen irtással próbálták a „gyöpöt” feltörni. Általános gyakorlat az égetéses irtásos gazdálkodás volt. A bozótokat, kisebb fákat kivágták, majd a kiszáradt területet meggyújtották. Így jelentős művelési területhez juthattak, a hamu pedig jó trágyának bizonyult.¹¹ Kincses-hegyen székesfehérvári lakosok kaptak földet. A contractus az alábbiakban határozta meg a gazdák jogait és kötelességeit:

„Valaki azon Szőlő Hegyen szőlőt akar felfogni és építeni” először a tiszttartónál kell bejelentkeznie. A tiszttartó levelet állított ki, mely tartalmazta a szomszédos szőlők tulajdonosainak nevét, a terület nagyságát, a birtokbavétel napját, meghatározta az adózás alóli mentesség (dézsmá) időtartamát. A szerződésből nem derül ki, hogy hány évre kaptak dézsmamentességet, de hat év lejárta után minden gazda köteles volt fél akó ürmös bornak való mustot adni az uraságnak. A hegyemsteren kívül mindenki kilenceddel tartozott, amit a földesúr saját kocsiján szállíttatott az uradalomba. A szőlő a gazda tulajdonát képezte, a tiszttartónál történő előzetes bejelentés után akár értékesíthette is. Az eladó köteles volt bemutatni a leendő tulajdonost, akinek egy forintot kellett befizetni a földesúr kasszájába. Ha a tulajdonos

másképp járt el, a földet azonnal lefoglalták. Ugyanígy elkobozták két forint ellenében a gondatlan gazdák birtokát. Ha valaki „...gazosan vagy parlaggá hagyná, azon ember legelsőben megintetik, hapedig második intést vár, három forintra fog büntetődni, kit ha nem akarna letenni, vagy harmadik intést várna, annak két pénz fog adatni, és szőlője tőle elvétetik, és az másoknak betsü szerént eladatik.”

A szerződés említést tesz az építkezésekkel kapcsolatos kötelezettségekről, miszerint a birtokosok kettő forint lefizetése után pincéket, présházákat és kunyhókat építhettek.¹² Az adatokból arra következtethetünk, hogy a terület ezekben az években kezd benépesedni, bár feltehetően csak ideiglenes hajlékok épülnek. Ez utóbbi megállapítást megerősíti, hogy az iszkaszentgyörgyi plébánia anyakönyveiben nem szerepelnek kincsesi születésűek.

Az irtásokkal szerzett és művelés alá fogott földekkel a szőlőművesek szabadabban rendelkeztek ugyan, de azok továbbra is a földesúr tulajdonát képezték. Egy 1772-es dézsmáösszesítő szerint Fülöp János tiszttartó 268 urnás (1 urna = 1 akó = 54,3 liter) bor dézsmáját szedte be.¹³

1776-ban a Kincses-hegyen ismét telepítéseket hajtottak végre. Ez évben Amadé Taddeus negyvenhat hold földet jelöltetett ki a szentgyörgyi gazdáknak. Az új tulajdonosok kilencévi adómentességet kaptak. Ennek letelte után kilencedet fizettek. A telepítés idejétől számított hetedik évben az első, 1757-es szerződésben is feltüntetett fél akó must mellett, már egy kosár szőlővel is „kedveskedni” kellett az uraságnak. A contractusban nem szerepel a földesúr azon kötelezettsége, miszerint a begyűjtött dézsmát saját szekerein szállítja el.¹⁴ Elképzelhető, hogy az előző húsz évben ez bevett szokássá vált, így nem tartották szükségesnek a megemlítését. A contractusok alaposságát figyelembe véve azonban jobban hajlik az igazság

felé az a megállapítás, miszerint a dézsma beszállítása már a gazdákat terhelte.

A kincsesi szőlők nem tartoztak az úrbéres földekhez, a gazdák a megszabott dézsmán kívül más szolgáltatásokkal nem tartoztak. 1781-ben ötvenkettő szőlőbirtokos 4170 urna bortermés után 456 urna kilenceddel tartozott.¹⁵ 1790-ben már állandó lakosok is feltűnnek a hegyen.¹⁶ Nekik a szőlő egymagában nem nyújtott megélhetést, így nem véletlen, hogy neveikkel gyakran találkozunk a XVIII-XIX. század fordulóján készült napszámos lajstromokban. A metszők, kapások, bujtók 15 krajcárt, a kötözők, karóhúzó, gyomlálók és karóverők 9 krajcárt kerestek naponta. A bérezés azonban kor és nem szerint változott.¹⁷

A szőlőhegyeken bizonyos fokú helyi önkormányzat működött. A hegy nép maga közül választhatta ki elöljáróit. Minden fontosabb eseményben a hegyi tanács döntött. Ezek vezetője a hegyester volt. Hatásköre hasonlított a falubíróéhoz, felügyelt a szőlők rendjére, birtokcserék, építkezések csak a tudtával történhettek. Ellenőrizte a pálinkafőzők működését, irányította a szőlőpásztorok munkáját, kapcsolatot tartott a földesúrral. Hatalmi jogkörén kívül gazdasági kedvezmények is megillették. A hegyesterek munkáját és a rendet, évenként kiadott földesúri rendeletekkel szabályozták. Ezek a hegygyűlésen kerültek felolvasásra. Egy 1810-es irat szerint a gazdáknak tilos volt szidalmazni a hegybéli tanács tagjait. Ha valaki ezt mégis megtette, négy forint büntetést róttak ki rá. Ennek harmadrésze a hegykasszába, a fennmaradó kétharmada pedig az uraság zsebébe került. A büntetés összege az egész országban egységes lehetett. Hasonló adatokkal találkozhatunk a veszprémi káptalan artikulusaiban is.¹⁸ A pálinkaházaknál tilos az összejövetel és a dorbézolás, ott egyedül csak a főzető tartózkodhatott. Tiltották az állatok legeltetését is.¹⁹

A szőlők őrzését a szőlőpásztorok, vagy

más néven csőszök végezték. Augusztusban, a gyümölcs megérése előtt fogadták fel őket, szolgálatuk a szüret végéig tartott. Leggyakrabban szegényes sorsú idős emberek közül kerültek ki. Bérüket gabona, bor vagy pénz formájában kapták, ezt a tulajdonosok adták össze. Nagyobb kiterjedésű hegyekben a pásztorok lóval jártak. Riogató eszközeiket maguk készítették, ezekkel ijesztgették el a madarakat, és egyéb kártevőket. A szőlőkhöz vezető dűlőutakat nem egy esetben fásorompóval zárták el. A sorompók nyitását vagy zárását a szőlőpásztor, vagy az erre külön kijelölt személy végezte.²⁰

A fentiekből láthatjuk, hogy a XVIII. század közepén még pusztaként álló terület néhány évtized alatt bekapcsolódott a magyar gazdaság vérkeringésébe. A nincstelenné vált zsellérek számára ezek az irtással szerzett és művelés alá fogott földek az egyetlen felkapaszkodási lehetőséget jelentették. Ezt bizonyítja egy 1773-as contractus, miszerint Amade Taddeus a guthi pusztán tartózkodó zselléreinek a Szilvágyi völgyben földet juttatott. Ezért a völgy déli oldalán negyven holdat voltak kötelesek kiirtani az uraságnak. Az irtásból származó faanyag egy részét a jobbágyok saját hasznukra fordíthatták.²¹

Az időszakosan használt szőlőhegyi tartozéktelepülések később szerves egységet képező szórványtelepülésekké, egyes helyeken önálló községekké szerveződtek.²² A szőlőhegyi szórványoknak nagy szerepük volt a népfölösleg helybenntartásában, és a szegényebb néprétegek szociális és anyagi problémáinak enyhítésében.

FORRÁSOK

- FmL. Fejér Megyei Levéltár
 Am.lt m Amade-levéltár
 Bajz. lt. Bajzáth-levéltár
 r. k. római katolikus
 FmL. Helytörténeti Adattár. Conceptus exp. Guth. 1650. 117. No. Ol. Kanc. lt. A-35.
 FmL. Am. lt. Borleltárak 1772–1780. XIII-1;

C/20/2 7.d.
 FmL. Am. lt. Dézsmajegyzékek 1745–1788
 XIII-1; C/13 7.d.
 FmL. Am. lt. Bérleti szerződések 1768–1798
 C/11. 6.d.11.
 FmL. Am. lt. 1776. évi telepítési szerződés
 FmL. Am. lt. Szőlőművesek lajstroma XIII-1
 C/20/1 7.d.
 FmL. Bajz. lt. 1757. telepítési szerződés másola-
 ta.
 FmL. Bajz. lt. Borszámadások 1810 840.
 C/32/1.
 Az Iszkaszentgyörgyi r.k. Plébánia anyakönyvei
 1790.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALASSA IVÁN–ORTUTAY GYULA: *Magyar néprajz*.
 Budapest, 1979, Korvina.
 BÁRTH JÁNOS: *Szállások, falvak, városok*. Kalocsa,
 1996.
 BELLON TIBOR: Földművelés, irtásgazdálkodás.
 In *Honfoglalás és néprajz*. Budapest, 1997,
 Balassi.
 CSOMA ZSIGMOND: *Szőlészeti, borászati hagyomá-
 nyok, a megújulás és a közösség kötelékében*.
 Debrecen–Budapest, 1994/1995.
 ÉGETŐ MELINDA: *Hegytörvények forrásközléseinek
 gyűjteménye* (1470–1864). Budapest, 2002,
 L'Harmattan.
 ÉGETŐ MELINDA: A honfoglalók szőlőművelési és
 borászati ismeretei. In: *Honfoglalás és néprajz*.
 Budapest, 1997, Balassi.
 ÉRSZEGI GÉZA: Fejér megyére vonatkozó oklevelek
 a székesfehérvári kereszties konvent magánle-
 véltárában. In *Fejér Megyei Történeti Értesítő*,
 5. kötet. Székesfehérvár, 1971.
 Dr. FEYÉR PIROSKA: *Szőlő és borgazdaságunk törté-
 netének alapjai*. Budapest, 1970, Akadémiai
 Kiadó.
 KECSKÉS PÉTER. 1982. Szőlőpásztor. Magyar Néprajzi
 lexikon. 5. kötet. Szerk.: Ortutay Gyula.
 Bp. 1982.
 NAGY LAJOS: Adatok a Fejér megyei jobbágyság
 történetéhez. 1543–1768. István Király Mú-
 zeum Közleményei. Székesfehérvár, 1960.

JEGYZETEK

- ¹ Balassa – Ortutay. 1979.
² Égető 1997.

- ³ Csoma Zsigmond 1994.
⁴ Balassa–Ortutay 1979.
⁵ Feyér 1970
⁶ Érszegi 1971.
⁷ Uo.
⁸ Nagy Lajos 1960.
⁹ Fml. Helytört. Adattár. Ol. Kanc. Lt. A-35.
 Conceotus expod. Guth. 1650. 117. No.
¹⁰ Fml. Bajz. Lt. 1757. évi telepítési szerződés
 másolata.
¹¹ Bellon 1997.
¹² Fml. Bajz. Lt. 1757. évi telepítési szerződés
 másolata.
¹³ Fml. Am. Lt. 1772. borleltár.
¹⁴ Fml. Am. Lt. 1776. évi telepítési szerződés.
¹⁵ Fml. Am. Lt. 1781. bordézsmá.
¹⁶ Iszkaszentgyörgyi r.k. Plébánia anyaköny-
 vei.
¹⁷ Fml. Am. Lt. 1794. szőlőművesek lajstro-
 ma.
¹⁸ Égető 2002.
¹⁹ Fml. Bajz. Lt. 1810. borszámadások

